

Авторка наводить численні цитати з ранньомодерних джерел, що мають не лише суто інформативне значення, а й дають можливість читачу більш повно, цілісно відчуту епоху.

Однак, у книзі є й дискусійні моменти, наприклад, дослідниця період бароко (XVII–XVIII ст.) інколи називає модерною епохою (с. 9, 11), на противагу загальноприйнятому визначенню як ранньомодерної, що присутнє і в цій монографії (с. 23). Дискусійним є й українська транслітерація грецького імені Ἰωάννης як Іоанн та інших подібних (наприклад, Ієрополь), що йде з російської традиції, де “І” (йота) з 1918 р. почала передаватись через “И”. В українській традиції варто було б передавати ближче до грецького оригіналу як Йоанн, Єрополь тощо, при тому, що за цією традицією названий київський митрополит Йоаникій (с. 195, 196). Подібно в описі іконостасу Н. Нікітенко вживає “узвичасний” термін “празниковий ряд” (с. 192, 202), хоча в українській традиції доречніше говорити “святковий ряд”. Власне, українське *свято* й походить від *святість*, *святий* день, на відміну від російського *праздник* – бездіяльний день. Не чітко визначаються й деякі ключові події української історії. Наприклад, в одному місці вживається “Полтавська катастрофа” (с. 142), в іншому – “Полтавська битва” (с. 143, 144).

Та попри все, нова монографія Н. Нікітенко є вагомим проривом української та загалом світової гуманітаристики, що відкриває широке поле для дальших досліджень як власне Софії Київської, так і інших барокових пам’яток України, насамперед періоду Мазепи. Однозначно, “Бароко Софії Київської” Н. Нікітенко можна впевнено поставити поруч з кращими працями з історії українського бароко Д. Чижевського, В. Січинського, Д. Степовика чи А. Макарова.

Дмитро Гордієнко

ПОЛІТИЧНА ДУМКА УКРАЇНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

О.Б. Киричок, *Писемність як політичний феномен: зміст, атрибути, форми репрезентації (на прикладі дослідження писемної спадщини Київської Русі)*, К. (Український Центр духовної культури) 2016, 331 с.

Сучасна українська медієвістика демонструє потужний прорив як у тематичному, так і методологічному плані. В умовах, коли країна-агресор всіма засобами політизує минуле, пропагує неоімперську концепцію “руського міра”, важливим є протиставити їй строго науковий підхід,

максимально позбавлений ідеологічних нашарувань. З іншого боку, саме тема українського середньовіччя традиційно є заполітизованою в історіографії, починаючи з часів імперського історіографа (офіційна посада) Карамзіна, від побудов якого російська, західна та українська наука ніяк не можуть відійти. Не менш складним є й завдання розширення предметного та тематичного поля української медієвістики. Відтак, особливої уваги заслуговують праці Олександра Киричка, фахівця з теми філософських ідей у культурі Середньовічної України, який, окрім того, бере активну участь у організації цього наукового напрямку в Україні, зокрема доклав чимало зусиль до започаткування поважного наукового форуму – києворуських історико-філософських читань, присвячених пам'яті видатного українського філософа Вілена Горського, за матеріалами яких видається щорічний збірник “Філософські ідеї в культурі Київської Русі”. Таким чином, нова монографія О. Киричка “Писемність як політичний феномен” є результатом багаторічного дослідження й осмислення політичних ідей в українській середньовічній писемній спадщині.

Як відомо, політично зумовлений характер української середньовічної літератури постулювався в науці здавна. На сьогодні вже більше-менш усталеною думкою стало те, що літописи не так відображали дійсність, як виконували політичні завдання замовника. Наприклад, “Повість временних літ” значною мірою втілювала політичні ідеї/замовлення Володимира Мономаха та його сина Мстислава. Проте, “владними текстами” була просякнута не лише світська література, але й церковна. Навіть “некнязівський” Києво-Печерський патерик був сповнений політичних ідей, в основі яких – опозиція до князівської влади. Політична еліта перебувала також у центрі уваги давньоукраїнського епосу – старин та “Слова о полку Ігоревім”. Всі ці пам'ятки здавна привертають увагу дослідників – істориків, філологів та власне філософів, у працях яких розкрито цілий спектр найрізноманітніших дослідницьких питань середньовічної української літератури. Приділялась увага й темі політичних ідей. Однак, праця О. Киричка не тільки узагальнює весь цей комплекс ідей та здобутків попередніх досліджень (як це видно зокрема з переліку літератури в 516 позицій та історіографії питання, у якій автор орієнтується досить добре, цілком слушно здійснюючи систематизацію праць попередників за методологічним, а не національним, хронологічним чи іншим принципом), але й, по суті, є першим цілісним дослідженням, в якому комплексно показано політичне функціонування писемного тексту в середньовічній українській культурі. Автор по-новаторськи окреслює києворуську писемність

як окрему політичну реальність, “що мала цілий ряд *власних політичних атрибутів, функцій і призначень*, а також відіграла важливу роль у політичному житті Русі” (с. 12–13). Одразу важливо відмітити, що монографія створена з урахуванням методологічних напрацювань західної гуманітаристики, тим самим набуває значення не лише змістовного, а й методологічного.

Варто звернути увагу на те, що О. Киричок не обмежує значення подібних досліджень рамками медієвістики, а у стилі М. Грушевського вказує на їх кореляцію із сьогоденням: “Роботу також надихала спроба посприяти розвитку української політичної культури, котра потребує активного осмислення явищ минулого, серед яких особливе місце посідала києворуська писемність, оскільки вона відіграла важливу роль у виникненні найперших паростків української державності та політичного життя, завдяки їй розпочався процес формування власної політичної термінології, якою ми частково користуємося дотепер, зароджувались і окреслювались особливості нашого політичного мислення, інтегрувались у культуру провідні ідеї, концепти й теорії візантійської та західноєвропейської політичної філософії, що на багато століть уперед визначили розвиток української політичної думки” (с. 6).

На початку книги, автор окреслює ключові поняття, а саме “*писемність*”, під якою О. Киричок розуміє фонетичну писемність, адже, на його думку, лише вона “може бути в повному значенні слова *політичною*” (с. 14) та “*писемна спадщина Київської Русі*”, що розуміється як “сума всіх оригінальних чи перекладених артефактів києворуської фонетичної писемності, написаних переважно давньослов’янською мовою у хронологічному проміжку між серединою XI та серединою XIV ст., або, іншими словами, між першим та другим південнослов’янськими впливами” (с. 16). Якщо нижня хронологічна межа не викликає жодного сумніву, то верхня, як і саме явище “другого південнослов’янського впливу” щодо України є, на мій погляд, дискусійною. По-перше, другий південнослов’янський вплив, як власне і перший, є категоріями суто російської славістики, по-друге, навіть з припиненням української державності, українська політична традиція продовжувала розвиватись у новому утворенні – Великому князівстві Литовському, що знайшло своє відображення у Литовських статутах, найбільше у другій – Волинській редакції. Та й сам дослідник, у четвертому розділі – при вивченні “Глав... Агапіта” дещо виходить за визначені хронологічні рамки.

О. Киричок намагається визначити й інші ключові поняття дослідження – “політика” та “політичне”, що є особливо важливим для середньо-

вічного періоду української політичної думки. Заслуговує на увагу й актуалізація аспекту *політичної репрезентації* текстів, які часто не так відображали якусь реальність, як спрямовували читача на “правильне” розуміння певних подій і явищ політичної дійсності. Власне, як вказує дослідник, “тільки репрезентація... робить політичне політичним” (с. 37). Щодо киеворуської писемності, О. Киричок виділяє дві головні групи її атрибутів, а саме: “а) радикально відмінну від усного мовлення здатність писемності утверджувати й фіксувати ієрархічну диспозицію, репрезентуючи при цьому претензії на істинність, сакральність, особливий політичний статус скриптора, політичну публічність та утаємниченість, абстрактну референцію, аксіологічність, а також б) “здатність поширювати інвективи на значно більшу частину людей, у значно ширшому просторі й тривалішому часовому проміжку, ніж за усно-родинного спілкування” (с. 37).

За структурою монографія має чотири розділи, які більш-менш вичерпно охоплюють визначений предмет. *Перший розділ* – “Політичні атрибути киеворуської писемності” – присвячений виявленню властивостей, без яких вона не може розумітись як політичний феномен. Завдяки цим властивостям писемність, на думку автора, продукувала складні форми маніпуляції суспільною думкою та реалізовувала владу дискурсу” (с. 46). Розділ складається з семи підрозділів. У підрозділі 1.1 “Писемність як засіб утвердження ієрархічної диспозиції” дослідник показує, що Київська Русь, по суті, сприйняла платонівсько-аристотелівську ідею про мету політичного, що полягає у досягненні істини як найвищого блага, чому мають бути підпорядковані всі інші діяльності, при цьому “витлумачивши «благо» в християнському руслі як праведне «істинне життя», що веде до спасіння” (с. 48). З іншого боку, це розуміння політичного набуло рис ієрархічності – справедливого ієрархічного розподілу благ, що знайшло своє відображення у творах Псевдодіонісія Ареопагіта і мало вплив на всю середньовічну політику. В цілому можна погодитись із думкою автора про те, що незважаючи на появу в руських землях перекладу твору Псевдодіонісія “Про небесну ієрархію” лише в 1371 р., ієрархічний принцип пронизував всю візантійську літературу, мистецтво, архітектуру тощо і з ним були добре обізнані давньоукраїнські книжники. Не можна виключати й знайомство, принаймні частини вітчизняних інтелектуалів, з грецькими оригіналами, адже, як стверджується у монографії, ідеї ієрархічності пронизують киеворуську писемність ранніх періодів, насамперед правові пам’ятки, як перекладні, так і оригінальні (“Руську Правду”).

Підрозділ 1.2 “Претензія на істинність” розкриває саме цю важливу складову середньовічної писемності: “Через літописну оповідь князь, що

часто виступав її замовником, нібито намагався увіковічнити владу і певний політичний устрій, затвердити їх спадковість і власну політичну правоту назавжди” (с. 58). Цей аспект вивчається всебічно, впритул до спроб визначити політичний статус матеріалу писемності, зокрема О. Киричок звертає увагу на те, що пергамент мав вищий статус і саме він реалізовував владну репрезентативність писемності, порівняно, наприклад, з берестою. Проте автор майже повністю обходить увагою над-звичайно цікаве питання, як з цієї точки зору можна пояснити написання графіті на стінах сакральних споруд?

Досить новаторськи виглядає підрозділ 1.3 під назвою “Сакральність писемності та образ «політичного святого»”. Тут прослідковується цікава спроба окреслити у межах киеворуського образу святості особливий тип “політичного святого”, яким, на думку О. Киричка, був Теодосій Печерський – чернець, ігумен і одночасно активний політичний діяч середини XI ст. При цьому, наголошує автор, “у киеворуських джерелах кидається в око той факт, що тип святості, який розглядався як взірець мирського політичного життя, базувався на обов’язковому оволодінні *сакральним ремеслом писемності*” (с. 64–65). Таке розуміння писемності визначало й особливий статус скриптора у киеворуському соціумі, осмисленню якого присвячено наступний – четвертий підрозділ першого розділу. За висновком автора, статус скрипторів базувався на їх положенні між владою та підлеглими.

Зі статусом скриптора пов’язуються ще два атрибути, які автор називає “публічністю” та “втаємничістю” писемності, які він розкриває в підрозділі 1.5. “З одного боку, – пише О. Киричок, – писемність ... символізувала всезагальність політичних рішень, а з іншого, мала відображати втаємниченість політичної влади, її ексклюзивність” (с. 72). Перспективним, з точки зору подальших студій, є припущення автора, що грамотність серед населення Київської Русі була обернено-пропорційна ступеню централізації влади. О. Киричок наводить приклад демократичного Новгороду з великою кількістю знайдених берестяних грамот, який нібито опонував Києву, з зазіханнями останнього на абсолютну владу (с. 73). Однак, наявність численних графіті на стінах київських храмів також може засвідчувати значне поширення грамоти серед киян, відтак, за такого підходу, ми можемо говорити про значні демократичні тенденції в Києві, натомість на пам’ятках, наприклад, Галича домінують малюнки, що демонструє менше поширення грамоти і, ймовірно, олігархічний характер соціуму, що традиційно постулюється в медієвістиці. В усякому

разі, цей висновок є оригінальним і перспективним та потребує подальшого аналізу на пам'ятках інших князівств. Заслугує на увагу й припущення автора про публічне призначення літописів, про обізнаність з їх змістом широкою громадськістю, а не лише вузького кола читачів.

Дослідник виділяє й особливу політичну складову писемності – “абстрактну референцію” (1.6), що зумовлювала відповідний підбір таких політичних ідей, “які б прямо або побічно стосувалися всіх членів політичної спільноти” (с. 75). Такий підхід регламентував і вибір писцем “значущих” подій чи явищ та їх тлумачення, інколи з ознаками відвертої фіктивності. Відтак, О. Киричок наголошує, що літописи не стільки відображають минуле, скільки є його репрезентацією, що, окрім всього, надає цій писемності “аксіологічності” – ціннісного ставлення до зображуваних політичних особистостей і подій (1.7). Остання, як зазначив свого часу ще Р. Барт, як раз і перетворює історичну писемність на політичну.

Виявленню та дослідженню форм політичної репрезентації в писемності Київської Русі присвячено *другий* розділ монографії. Політична репрезентація, як вважає автор, реалізовувалась насамперед через політичні лексеми, серед яких базовими були “влада” та “державна” (2.1). Показуючи їх еволюцію, детально зупиняючись на смислах середньовічної доби, виходячи зі вживання лексем у вітчизняних пам'ятках, О. Киричок приходить до висновку, що “значення слова «влада» в часи Київської Русі корелювало з відомою четвіркою середньовічних категорій: «*auctoritas*» (влада як авторитет), «*potestas*» (влада як могутність чи можливість), «*dominium*» (влада як володіння) та «*imperium*» (влада як повеління)” (с. 86). У цьому контексті окремо хочеться відмітити окреслення такої проблеми, як “влада” та “свавілля”. На матеріалі киеворуської писемності автор спростовує тезу щодо відсутності у середньовічній політичній думці уявлень про зловживання владою, позаяк остання мислиться такою, що походить від Бога, а тому володар не має права довільно розпоряджатися своєю владою. Ця теза, на думку автора, з часом розвинулась в ідею відповідальності влади, прояви якої на матеріалі киеворуських писемних пам'яток прослідковуються вже в XI–XIII ст. Цілком слушною виглядає також вказівка на те, що поняття відповідальності влади прийшло в Україну з Візантії в уривках зі слов'янського перекладу “Повчальних глав Агапіта імператору Юстиніану”, уміщених в “Ізборнику 1076 року”, адже саме Агапіт чітко сформулював ідею зростання відповідальності перед Богом зі зростанням реальної влади на землі, наклавши її на ієрархічну модель. Від себе можу додати, що ця ідея відображена не лише в писемності,

а й у мистецтві Середньовічної України, як у мініатюрах, так і в архітектурі. Подібних метаморфоз зазнала, як вважає О. Киричок, й лексема “держава”, яка спочатку постає як власність правителя, за яку він має відповідальність, на відміну від статусного значення цього терміна в Західній Європі та “господарського” в Росії. Проте, автору слід би було звернути увагу на той факт, що латинське “dominus”, російське “государь” і польське “pan”, відповідно “государство” і “państwo”, будучи пов’язаними з терміном “Господь”, відображали сакральний характер влади і, відповідно, політичного цілого, що не так чітко артикульовано в лексемі “держава”.

Перші ознаки відриву смислу слова “держава” від особи володаря О. Киричок фіксує вже в киеворуський період. При цьому цей відрив, на думку дослідника, спостерігається: а) в республіканських інспіраціях; б) в абсолютистській традиції та в) у прагненні зберегти сталий устрій чи форму правління незалежно від особистості правителя. На думку О. Киричка, в українській мові термін “держава” для політичного визначення країни прижився через те, “що Україна, яка в процесі історичного розвитку поєднувала в собі західноєвропейські та східно-візантійські впливи, зберегла в сучасному вжитку це слово саме через його киеворуські смислові відтінки, проміжні між статусними характеристиками, характерними Західній Європі (у польській мові країна часто позначається словом «stan»), та семантикою особистісного володіння, характерною східно-візантійській Росії («государство»)» (с. 100). На жаль, дослідник окремо не зупинився на питанні політичного контексту вживання слова “Україна”, та її місця в ряді політичних лексем киеворуської писемності, що, як мені видається, було б дуже доречним.

Відтак, автор переходить до методологічного осмислення політичних висловлювань киеворуського літописця (2.2), базуючись на відомій в англо-американській філософії позиції, згідно якої кожне висловлювання, що описує дії, саме якоюсь мірою являється політичною дією, що має визначену мету. Системи ж висловлювань автор пропонує досліджувати з залученням методів політичної метафорології (2.3) та наратології (2.4). У писемній киеворуській спадщині дослідник виділяє три елементи політичної метафори: 1) “зміст” або “основу”; 2) вербальну позначку та 3) “оболонку” або “носій” метафори. В якості прикладу наводиться уявлення про державу як тіло. Попри те, що вони прослідковуються з міфологічного періоду, в Україні ця політична метафора, як показано в дослідженні, артикулюється завдяки перекладам “Правил святих апостолів” та “Правил святих соборів”, а якщо мовити про оригінальні пам’ятки, то вона чітко відображена в “Посланні

про піст” митрополита Никифора. Запозичена з Візантії, метафора “держави як тіла”, на думку О. Киричка, пройшла два етапи своєї еволюції, перетворившись з “діафори” на “епіфору”, себто спершу метафора тіла спричиняла емоційний та детонативний ефект, надихаючи реципієнта на певну політичну дію, а згодом – стала мовним шаблоном, набувши пояснювального значення: “Цілком очевидно, що моделювання політичної системи за допомогою образу тіла використовувалось не тільки у текстах, котрі мали собі за мету щось пояснити, але й у творах, які повинні були у чомусь переконати” (с. 120).

Відповідно й наратив, як показує О. Киричок, “у межах писемного тексту не завжди фіксує дійсний смисл, не є реєстрацією подій, що має за мету встановлення історичної достовірності, він радше моделює, «придумує», конструює подієвість на основі привнесеного смислу, наперед заданої програми чи теми, створюючи оповідь, що насправді витікає із власних переконань автора чи авторської інтерпретації «дійсних» подій” (с. 120). Важливим є наголос на тому, що політичний наратив належав конкретному автору, який мав свою політичну програму та ідеї. Відтак, зафіксована у “Житті Теодосія Печерського” ідея родинного старшинства не так належить герою твору, як його автору – Нестору. До вершин політичного наративу києворуської писемності автор відносить оповіді про “військових святих”. Такими небесними воїнами-заступниками були, насамперед, Борис і Гліб. Також Україна-Русь переймає з Візантії військовий, оборонний культ Богородиці. До цього можна додати, що вітчизняним виявом рецепції військового культу Богородиці стало свято Покрови, за моїми дослідженнями запроваджене в Києві наприкінці X – на початку XI ст.

Більш, так би мовити, “традиційним” за постановкою питання є *третьій* розділ рецензованої праці “Політичний зміст пам’яток києворуської писемності”, однак вирішується воно знову ж таки достатньо новаторськи. О. Киричок у цьому розділі намагається виконати три головні завдання: а) виділити фрагменти, що містять середньовічні політичні теорії; б) з’ясувати іноземні впливи (особливо заслуговує на увагу запозичення києворуською писемністю елементів античних політичних ідей) та в) встановити взаємовплив середовища та політичних ідей.

Структуру розділу визначають вісім виділених автором середньовічних політичних теорій/ідей у києворуській писемності. Першою є “образ ідеального правителя”. Він у києворуській писемності є однотипним, створеним за певним шаблоном, “пов’язаним із греко-візантійським розумінням політики і влади” (с. 141), що сягає ще античної політичної

думки. До особливостей вітчизняної традиції належить менший наголос на *мудрості* правителя, натомість домінантною чеснотою стає християнське милосердя. Пов'язаною з першою була загальноєвропейська середньовічна “теократична теорія”, яка, на думку автора, визначалась: а) потребою забезпечення миру і спокою в суспільстві та б) походженням влади “від Бога”. Важливого значення, як на латинському Заході, так і у Візантії, набула ідея про розподіл світської та церковної/духовної влади. Природно, що теорія розподілу влад посідала важливе місце і в політичній думці Середньовічної України (3.2). Цілком справедливо наголошується, що ні на Заході, ні у Візантії, ні в Київській Русі не існували в чистому вигляді ні цезаропапізм, ні папоцезаризм, ні симфонія влад (с. 163), та й взагалі з цими дослідницькими штампами слід працювати обережно – можна говорити лише про переважання елементів певної моделі. Аналіз вітчизняного матеріалу приводить автора до висновку, що базовою в киеворуській писемності була модель симфонії. У безпосередньому зв'язку з нею політична думка виходила на теорію “священної держави” (3.4). Остання ж актуалізувала й іншу постантичну ідею про розподіл світу на “свій” та “чужий” (3.5), та про вплив цих уявлень на зовнішньополітичні відносини. Можна виділити і третій – “світ іншого”, пізнаного “свого чужого”, яким, як показує О. Киричок, в уявленнях киеворуських книжників могли бути Візантія або католицький Захід.

Для ієрархічного, строго стратифікованого середньовічного суспільства важливою була теорія про земну нерівність людей. На писемному матеріалі (наприклад “Руській правді”) О. Киричок аналізує її у підрозділі 3.6. Дослідник цілком логічно звертається до вивчення понять “вільної” та “невільної” людини. Сам інститут рабства та питання його “християнського оправдання” автор розкриває на західноєвропейському та візантійському матеріалі, проте питання, чи мала місце спроба виправдати рабство з християнських чи якихось інших позицій у киеворуській писемності так, по суті, й залишається не вивченим.

Як для сучасності, так і для середньовіччя складною проблемою було співвідношення закону, політики та моралі. Дослідник наголошує на полісемантичності терміна “закон” (підрозділ 3.7), який означав одночасно і правило, встановлене Богом, і межу між двома опозиційними просторовими територіями – зоною сконцентрованого добра, політично-організованого простору та зоною розсіяного зла. “«Закон» – це не тільки найвище божественне правило людського співжиття, але й «предѣл» між добром і злом як у моральному, так і в географічному сенсі” (с. 183). При

цьому “закон” корелює з ідеєю розподілу влад, зі співвідношенням політичного та морального, як однією з центральних тем “Повчання” Володимира Мономаха, який підпорядковує політику моралі, що, власне, було притаманно й візантійській політичній думці. При цьому, як слушно відмічає автор, усталених розумінь добра і зла в такій системі мислення не було, політичні дії отримували відповідну моральну оцінку, залежно від кон’юнктури: “тому намагання віднайти у текстах хоч якусь одностайність у моральній оцінці дій персонажів – справа марна” (с. 189).

Відтак, останньою виділеною теорією є “філософія війни” (3.8) – одна з ключових для мілітарного суспільства середньовіччя. З точки зору політичної філософії, для середньовіччя війна була чи не основним засобом досягнення політичних цілей. На жаль, цю функцію вона значною мірою зберігає і до сьогодні.

Розкриття цього складного феномену дослідник проводить у площині 1) онтологічного статусу війни, показуючи значно нижчий статус війни порівняно з миром у киеворуській традиції: “порушення миру, тобто війна, сприймалося як втручання зовнішніх («диявольських») сил або як, знову ж таки, зовнішнє відносно суспільства «покарання Боже»” (с. 196); 2) природи, причин і походження воєн, які є “покаранням Божим”; 3) ставлення до війни; та до 4) вбивства на війні; 5) питання вшанування загиблого, що демонструє наближення уявлень киеворуських авторів до західноєвропейських; 6) ставленні до участі священників у війні, де навпаки киеворуські книжники твердо стояли на візантійських позиціях, послідовно й строго засуджуючи таку участь; а також 7) типології війни, де вітчизняна думка розвивалась у контексті західноєвропейської з виділенням концептів “справедливої” та “священної” війни. Відтак, О. Киричок чітко наголошує, що “Галицько-Волинський літопис й інші джерела переконливо засвідчують проникнення в Русь ідей західноєвропейської політичної філософії задовго до Литовського періоду” (с. 214), що, до речі, є суголосним погляду низки емігрантських українських учених (наприклад, О. Лотоцького, Б. Крупницького, Н. Полонської-Василенко та інших) про Середньовічну Україну як частину західноєвропейського світу.

Четвертий розділ дещо відрізняється від попередніх, хоча, по суті, є їх логічним продовженням та завершенням. Якщо в попередніх розділах розглядаються політичні теорії й ідеї, то четвертий розділ – розкриває основи політичної філософії, представленої в киеворуській писемності візантійським перекладним твором Агапіта, що “може розглядатися як своєрідний індикатор ознайомлення Київської Русі з фондом політично-філософських

ідей Античності та Середньовіччя” (с. 216) та “Посланням про піст” митрополита Никифора, який певною мірою може вважатись оригінальним киеворуським твором. Хоча митрополит походив з Візантії і як автор відображав візантійську філософсько-політичну та богословську доктрину, текст все ж таки був створений у Києві й відповідав політичним реаліям українського середньовіччя.

Знайомство з “Повчальними главами” Агапіта, поширеними як на Заході, так і візантійському Сході, засвідчує українську середньовічну культуру як складову загальноєвропейської. Дослідник переконливо показує досить добру обізнаність киеворуських книжників з твором Агапіта та активне засвоєння його ідей, незважаючи на те, що повний переклад відноситься до кінця XIV ст., а перший друкований переклад Агапіта з’явився у типографії Києво-Печерської лаври у 1628 р. і був ініційований інтелектуальним колом митрополита Петра Могили. Проте, досить суперечливим виглядає висновок автора, що лише: “кінець XV – початок XVI століття характеризується зміною орієнтирів – Україна потрапляє під західноєвропейський політичний і культурний вплив, сюди починають проникати ідеї рівності, суспільної домовленості, взаємної відповідальності. Таким чином, з XV століття в Україні починають культивуватися два протилежних типи політичного світогляду” (с. 225). Власне, цим висновком О. Киричок суперечить сам собі. Адже, як видно з викладеного у монографії, не тільки у XV чи XVI ст., але і в попередню епоху українська культура також зазнавала істотного західного впливу, або ж мала спільні з Західною Європою політичні ідеї. Радше можна говорити, що з другої половини XV ст. посилюється західноєвропейський вплив, порівняно з візантійським, що зумовлювалось як входженням українських земель до складу західноєвропейських держав (Польського королівства та Великого князівства Литовського), так і падінням Константинополя 1453 р.

Цілком оригінально і чи не вперше в межах гуманітаристики автор розглядає “Послання про піст” митрополита Никифора як політичний твір, у якому виділяються такі тематичні пласти: 1) уявлення про київського князя як володаря ледь не всього християнського світу; 2) визнання провідної ролі Бога щодо князівської влади та 3) ідея про утробне божественне вінчання князя на владу. Загалом, за висновками О. Киричка, Никифор демонструє оригінальне наповнення актуальним київським змістом платонівських політичних ідей. При цьому, образ Володимира Мономаха у творі Никифора не є відображенням реальних чеснот князя, а лише певною моделлю поведінки, яку митрополит накладав на князя.

До монографії додані публікації всіх 28 фрагментів “Повчальних глав імператору Юстиніану” Агапіта, виділених автором у києворуських писемних пам’ятках, та “Послання великому князю Володимирі” (“Послання про піст”) митрополита Никифора, що логічно доповнюють монографію та мають самостійне джерелознавче значення. До текстів додано український переклад Агапіта та Никифора, зроблені самим автором, та детальний, максимально вичерпний коментар, який, варто відмітити, має й самостійне значення, позаяк розкриває цілу низку нез’ясованих питань. Важливим науковим значенням володіють, окрім того, примітки по тексту монографії, які більш детально розкривають авторські тези та дають змогу чіткіше структурувати сам текст, не переобтяжуючи його прикладами, а зосередивши увагу на провідних ідеях дослідження.

Безумовно, як кожне новаторське дослідження, монографія містить і низку дискусійних моментів, наприклад, спірним видається виділення окремих сербських та болгарських політичних впливів, адже як болгарська, так і сербська літератури демонстрували слов’янську рецепцію саме візантійської культури. Можливо, варто говорити не про окремі політичні впливи, а про спільні й відмінні риси рецепції візантійської культури різними слов’янськими країнами?

Однак, підсумовуючи сказане вище, можна впевнено стверджувати, що монографія О. Киричка є вагомим здобутком української гуманітаристики. Окрім оригінального вирішення багатьох дискусійних питань політичної культури Середньовічної України, монографія відкриває значні перспективи подальших досліджень на якісно новому рівні.

Дмитро Гордієнко